

Поза межами розуміння. Богослови та філософи про Голокост. Бібліотека «Інституту юдаїки». – К.: Дух і літера, телеканал «1+1». – 434 с.

Український переклад антології «Holocaust. Philosophical Implication», укладеної Майклом Беренбаумом і Джоном К. Ротом, уперше було видано в США 1989 року. Тепер ця книжка має шанс стати знаменною подією й нашого сьогоднішнього духовного життя. Підстави для цього закладені в її текстах, що фіксують майже неймовірне напруження вистражданої людської думки, та в самій ситуації її появи на українському терені саме тепер, коли наш загал розпочав, нарешті, згадувати криваві події шістдесятилітньої давнини і прагне робити з них належні висновки.

Може, й закономірно, принаймні для перших спроб запізнілого підходу до цієї страшної теми, що увага дослідників Голокосту в нас і дотепер фокусується переважно на історико-фактологічному аспекті трагедії, з досить-таки скромними, надміру «виваженими» спробами осягнути її духовну сутність. Збірник, що став доступним для українського читача, наочно демонструє, яка складна – філософська, теологічна й етична – потрібна оптика, щоб витримати сліпучу пільму Голокосту, яка й сьогодні може випалити очі тому, хто в неї задивиться...

Троє з авторів представленої антології – Жан Америк, Тадеуш Боровський, Прімо Леві – засвідчивши особистий досвід Голокосту і виконавши таким чином свій обов'язок «вцілілих», наклали на себе руки. Фактична основа книги безжально занурює читача у світ безмежних тілесних страждань, але з не меншою силою яtringь душу й страждання духовні: як вірити в Бога, в людину, у світ, де виявилось можливим *таке*? Чи мають іще бодай якийсь сенс людський жаль чи людська надія? Що залишається робити перед лицем жахливого, всепоглинаючого свідомого Зла?

Проте навіть у питаннях, гострота яких не притлумилася за півстоліття, домінуючим є все ж не розпач, а, скоріше, свідчення останньої відваги людини, котра намагається вибороти місце в постголокоостному світі.

Для українського перекладу книжки вибрано назву «Поза межами розуміння», що перегукується з назвою есе Ж. Америк, хоча можна й посперечатися про доречність саме такого вибору для збірника, присвяченого інтелектуальному аналізу трагедії. І все ж, читаючи антологію, починаєш розуміти, що жахливі події Катастрофи справді лишатимуться для нас «поза межами розуміння» доти, доки ми залишатимемося на позиціях доголокоостної філософії й теології, доголокоостної етики, доголокоостних юдаїзму та християнства. Не тільки мистецтво, а й усі сфери життя після Освенціма, здається, вже неможливі у попередньому вигляді. А що ж тоді є можливим і потрібним? Саме про це й треба мислити, мислити мужньо й неординарно. Саме до такого, вкрай важливого для нас долання бар'єрів нерозуміння й закликає книжка.

В антології представлені постаті Елі Візеля, Рауля Гільберга, Еміля Факенгейма та інших відомих мислителів, чиє життя та творчість були обпалені Голокостом. У кожного з них свій погляд на трагедію, хоча майже

всі обстоюють думку про її історичну унікальність, яка, втім, не лише не заперечує її загальнолюдського значення, а, навпаки, дає можливість збагнути, які страшні провалля криються в надрах, у самій основі дотеперішньої людської культури та цивілізації.

Одним із найгостріших питань, що виразно розділяє авторів збірника, є питання про значення Голокосту для подальшої долі єврейського народу. Чи зводиться це значення до ще одного, нехай і найстрашнішого, уроку, що має утвердити «обраний народ» в його вірності Синайському Заповітові й свідомості своєї відокремленості від інших? Чи, може, «мовчання Бога» в Освенцімі позбавляє євреїв права говорити про його милосердя і всемогутність і має спонукати їх як націю шукати інших шляхів, аби засвідчити свою присутність у світі? Першу позицію найпослідовніше обстоює Давид В. Вайс, другу – Ричард Рубенштейн, Майкл Беренбаум та інші. Надзвичайно присутніми й глибокими видаються думки тих філософів і теологів, які, усвідомлюючи всю нищівність досвіду Голокосту, прагнуть осмислювати його в перспективі, сумісній із продовженням традицій національного релігійного і духовного життя та оновлених людських цінностей загалом.

Так, з огляду на згубні наслідки Катастрофи, Еміль Факенгейм в есе «614 заповідь» ставить перед євреями вимогу виживання та єдності. Це стосується й утвердження юдаїзму, *«хоч би якою хисткою була наша віра»*, бо *«істинному єврею сьогодні заборонено жалувати Гітлера ще однією, посмертною, перемогою»*.

Ірвінг Грінберг, закликаючи представників як юдаїзму, так і християнства до найсуворішої самокритики у світлі вогнищ Голокосту, висуває різючий принцип верифікації: *«Жодне твердження, теологічне чи будь-яке інше, не може претендувати на істину, якщо його не можна проголосити перед палаючими тілами єврейських дітей»*. На думку теолога, заперечення визнаної віри сьогодні здатне виявляти *«глибшу релігійну свідомість, яка відчуває, що про Бога треба мовчати»* аж поки образ Його, понівечений Голокостом, не буде зцілено.

Один із найоб'ємніших образів Голокосту, в якому відчувається потужний загальнолюдський підтекст, знаходимо в коротенькому мідраші Еліізера Берковіца «Спочатку був зойк». Автор розповідає, як, після зникнення життя на Землі й тривалої доби мороку та смерті, коли Бог удмухнув у земні руїни нове життя, а його творіння воскресло й мільярди людей знову постали зі своїх могил, Новий Світ виявився неспроможним радісно випростатися в торжестві всезагального й неподільного пробудження: Четверо так і залишилися нерухомими, відосібненими від усього.

Це були жертви Голокосту – Дівчина, Сестра, Мати з немовлям і Чоловік. Вони нічого не прагнули, не плекали надій, не очікували Воскресіння, бо мертвими стали не тільки їхні тіла, але й душі.

Коли всемогутній Бог побачив, що не може воскресити отих Чотирьох, небо і землю струснув його зойк, сповнений жалю і благання. Від цього зойку вони й почали поступово оживати...

...Сперечаючись один з одним, обстоюючи непримиренні позиції, автори антології залучають до своїх суперечок і читача книжки. Брати на себе такий тягар важко, але потрібно: смертельний феномен Голокосту вимагає не тільки знання, але й розуміння та осмислення. Зрештою, в міркуваннях про це є й своя втіха, втіха повернення – по той бік відчаю – до якоїсь безповоротної сталої людської правди. За словами рабі Нахмана Брацлавського, «*Ніщо не є таким цілісним, як розбите серце*».

Тетяна ЧАЙКА

ARCHE

Навіть самотній “степовий вовк” подеколи промовляє до певного, чітко окресленого поштового товариства, й ці епізодичні звертання радше нагадують розсилку електронного листа за адресною книгою. Коли ж такі “енцикліки” ґрунтуються на усвідомленні людиною власної приналежності до ось цієї культури, якщо тому Авторіві до того ж таланить передати відчуття занурення в історію своєї країни, а його адресати поділяють пропоновані ним цінності, то за певний час такого спілкування витворюється *уявлена спільнота*, яка сьогодні називається нацією.

Саме такими посланнями повниться українське число журналу “ARCHE”. Редакційний відбір добре унаочнює бачення орієнтованими на Захід білоруськими інтелектуалами українських набутоків минулого десятиріччя – справді найуспішнішого для української думки у всьому останньому тисячолітті.

Мало не половину номера складають твори, вперше надруковані наприкінці 1990-х років у “старій” ще “Критиці”. І це є зайвим свідченням того, чим тоді був для нас цей часопис, який інтелектуали по обидва боки білорусько-українського кордону називали “Рябчуківським”.

Відкривається та завершується номер творами Юрія Андруховича, і це саме його есе оприявлене тут ставлення нинішніх сорокалітніх українців до Тараса Шевченка. Але в “ARCHE” Андрухович постає не так прочанином до Венеції чи автохтоном берегів міфічного Дунаю, як відчайдушним мандрівником до пащі підстаркуватого московського дракона.

Те саме намагання редакторів представити найвідоміші, усталені, навіть хрестоматійні речі проглядається і щодо Оксани Забужко (початок “Польових досліджень з українського сексу”), і щодо Володимира Цибулька (“Анти-Гоголь”), і щодо Олександра Ірванця (“Любіть!” та “Айне кляйне нахтмузік”), які дехто з українців любить більше самої України.

Композиційний центр українського числа “ARCHE” – порівняння поглядів західних та українських авторів на сучасну українську націю. Тож коли Марк Нордберг і Тарас Кузьо називають Леоніда Кравчука націоналістом і наголошують на посиленій українізації Києва в останні десятиріччя радянської влади; коли вони вважають атомні електростанції гарантією енергетичної незалежності України (100% ядерного палива –